

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ

Статтю присвячено визначенню можливостей використання концептуального аналізу тексту на уроках української мови. Автори на основі аналізу наукової літератури, програмових документів та експериментальної діяльності виокремлюють основні складові концептуального аналізу, описують методику його проведення.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, лінгвокультурема, лінгвокультурологічний аналіз, мовна особистість.

Сучасний стан реформування мовно-літературної освіти в Україні передбачає реалізацію компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, соціокультурного, функційно-стилістичного, особистісного та інших підходів, які мають забезпечити реалізацію мети шкільного курсу української мови, що нині полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови..., тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності [9, с.32]. Ключовими поняттями виступають мовна особистість і комунікативна компетентність. На думку більшості вчених (В.Карасик, Л.Мацько), комунікативна компетентність є одним із аспектів мовної особистості [5, с.70]. Інші вчені акцентують увагу на рівневому характері мовної особистості (Ю.Караулов), одним із рівнів якої виступає лінгвокогнітивний, що передбачає опис мовної картини світу з точки зору особистості [5, с.71]. Тому ключовим поняттям у формуванні мовної особистості виступає на сучасному етапі концепт, остаточне визначення якого поки ще не сформувалося, як і не виявлено, які саме лексеми можуть слугувати найменуванням концептів, не описана методика проведення концептуального аналізу на уроках української мови. Усе зазначене вище зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз чисельних визначень концепту дозволяє виділити найбільш прийнятне, за яким концепт – одиниця ментального лексикона, яка становить сукупність предметів (понять) того ж роду, всіх значень слова, трактувань, особистих асоціацій, досвіду і знань, пов'язаних зі словом, яке має етнокультурознавчу маркованість [4, с.16].

Інше трактування цього поняття знаходимо в працях вітчизняних лінгвістів, у яких концепт розглядається як інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й підсвідомого [8, с.256]. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. На думку вчених, у процесі мисленнєвої діяльності концепт обертається різними боками й актуалізує різні ознаки та ділянки, які можуть або не можуть мати вербальне значення [8, с.256]. У культурології концепт – це національно-маркований образ культури, який має мовне вираження у вигляді слова, словосполучення, речення і який передає певний лінгвокультурологічний зміст, що має суттєве значення для розуміння національних особливостей носіїв мови [1, с.113]. Поняття концепту функціонує поряд з іншими схожими, але не рівнозначними поняттями: логоепістема, лінгвокультурема, концептосфера, міфологема, мовна константа тощо. На нашу думку, найбільш прийнятним у лінгводидактиці є уживання терміну "концепт" або лінгвокультурологічний концепт (Л.Мацько). Лінгвокультурологічний концепт є "ментальною проекцією елементів культури", опредмеченою у мові і мовленні у вигляді лінгвокультурем [5, с.364].

Таким чином, ми вважаємо, що інтерес для вивчення і використання у школах становлять ті концепти, імена яких є згорнутими національно-культурними центрами, вони повторюються та інтерпретуються в інших знакових системах: живописі, музиці, скульптурі,

стали темою прислів'їв, приказок, поетичних та прозових народних текстів, є ядром фразеологізмів, а відтак дають повне уявлення про національну картину світу. Робота з концептом сприяє реалізації усіх змістових ліній шкільного курсу рідної мови, має великий виховний і розвивальний потенціал.

Найбільш цікавим з погляду реалізації мети мовної освіти є робота з художнім концептом, який, з одного боку, є текстом, а з іншого, містить лінгвокультурологічну особистісну інформацію. Культурний (художній) концепт розглядається нині як згорнутий текст, культурно-семіотичний феномен, у якому поєднуються архетипічні і міфопоетичні параметри, а також культурно-історичні знання про текст. Зміст художніх концептів, притаманних тому чи іншому майстру слова, визначається особливостями його світогляду, художньо-образного світосприймання та індивідуально-авторської картини світу.

Основною формою роботи з художнім концептом є концептуальний аналіз (КА), який нині визнається всіма провідними вченими. Його сутність виявляється у виведенні зі змісту всього тексту базового концепта, а також знань про цей концепт, які складають його концептосферу [6, с.39].

Концептуальний аналіз широко застосовується в сучасній когнітивній лінгвістиці, під ним розуміється головний метод логічного аналізу, що передбачає моделювання (із застосуванням різних метамов або природної мови) й опис концептів – інформаційних структур свідомості, що становлять собою структуровану сукупність знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів [8, с.261-262].

Значний внесок у дослідження етнокультурної специфіки бачення світу, розвиток напрямів концептуального аналізу зробили вітчизняні лінгвісти, зокрема, І.О.Голубовська, В.В.Жайворонок, М.В.Жуйкова, М.П.Кочерган, В.М.Манакін, О.Тараненко, О.В.Тищенко, М.В.Фабіан, О.О.Селіванова, а також зарубіжні вчені Н.Д.Арутюнова, Я.Адамовський, Є.Бартмінський, А.Вежбицький, В.Г.Гак, В.І.Карасик, Ю.Караулов, В.Г.Костомаров, В.В.Красних, Н.Л.Мішати́на, Л.В.Міллер, Ю.Степанов, М.І.Толстая, С.М.Толстая, Ч.Філмор, Ж.Фоконьє та інші. На жаль, у вітчизняній лінгводидактиці питання застосування концептуального аналізу у шкільній практиці належить до малодосліджених. Це і зумовлює актуальність нашої наукової розвідки

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності використання концептуального аналізу художніх текстів на уроках української мови, з'ясуванні методики роботи з художнім концептом.

Концептуальний аналіз художнього тексту – це особливий тип текстуального аналізу, при проведенні якого у зоні уваги знаходиться художній концепт як смислова та естетична категорія, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті і здатний виступати як будівельний матеріал у формуванні нових художніх смислів (побудові власних висловлюваннях, що містять знання про концепт, уміння його інтерпретувати до конкретних умов спілкування, потреб особистості).

Метою навчального КА на всіх етапах становлення мовної особистості є поетапне формування системного знання про поняття, яке існує у свідомості мовця як носія української культури і яке відображене у певних мовних стереотипах, що дозволяє створювати свою власну мовну картину світу [7, с.19].

Методика розвитку мовлення на основі концептів української культури містить прийоми раціонального (логічного) та ірраціонального (інтуїтивно-асоціативного) аналізу слова як одиниці мови, мовлення і тексту, створює умови для успішної гармонізації "картини світу" мовної особистості. Відомо, що права (емоційна) півкуля мозку сприймає зовнішній світ з усіма фарбами та звуками, а ліва півкуля "одягає" це сприймання в граматичні і логічні форми. У результаті активної взаємодії півкуль головного мозку виникає цілісна картина світу, необхідна особистості для розвитку. Отже, серед форм і прийомів роботи необхідно передбачити логічні, суто мовні та емоційні завдання, які б сприяли розвитку мислення і чуттєвої сфери людини.

У загальних рисах методичну модель концептуального аналізу можна уявити наступним чином:

- аналіз художнього концепту (творів народної творчості, художніх текстів), який містить ключову лексему у індивідуально-авторському контексті, що дозволяє виділити концепт, виявити його специфічні риси у даному контексті та роль у побудові тексту, інформаційне, культурне та художньо-образне наповнення;
- укладання словесного портрету слова-концепта (лексема на рівні Словника – лінгвістичного та енциклопедичного: робота зі словниковими статтями різних типів та побудова на їх основі власних словникових статей);
- робота з фразеологізмами, пареміями (добір фразеологізмів, що містять аналізований концепт, прислів'їв та приказок, їх аналіз, виявлення значення концепта у кожному випадку, спостереження за стилеутворювальною роллю концепта);
- добір означень до концепта, які виступали б епітетами на позначення предметних, емоційно-чуттєвих, характерологічних і ситуативних ознак, що дозволяє виявити рівень розуміння й сприймання значення концепта, підготувати до побудови власних висловлювань, збагатити мовлення новими влучними словами-ознаками;
- створення власного контекстуально-метафоричного портрета слова на рівні словосполучення і мікротексту (написання творів – мініатюр, побудова речень, складання загадок, відгадками яких виступало б слово – концепт тощо);
- побудова власного словесного портрета концепта (слово на рівні зв'язного тексту і в діалозі культур);
- розв'язання ситуативних лінгвокультурологічних завдань[7, с.22].

Ця методична модель не є остаточною, залежно від характеру концепта можна якісь пункти вилучати або доповнювати іншими, наприклад, використовувати не один художній текст, а проводити порівняльний аналіз декількох невеликих уривків, які б доповнювали змістові, асоціативні аспекти концепту, або подавали б діахронічні відомості, аналізувати тексти різних стилів, поєднувати роботу над словом і творами мистецтва – музикою, картинами, гравюрами тощо.

Концептуальний аналіз не обов'язково проводиться на одному уроці. Робота над культурологічними темами, структурні особливості чинних програм і підручників передбачають вдумливу роботу над текстом упродовж певної кількості уроків вивчення мовного матеріалу і побудову власних висловлювань соціокультурної тематики на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Перспективним, на наш погляд, є проведення інтегрованих уроків, які дозволяють формувати цілісне і повне уявлення про концепт (історичні, літературознавчі, природознавчі відомості), поєднувати словесні та аудіовізуальні можливості.

Аналіз педагогічної, лінгвістичної і дидактичної літератури дозволив нам створити модель концептуального аналізу художнього твору, розробити методику його застосування на уроках української мови та розвитку мовлення.

Проведена у базових школах м. Рівне та Рівненської області апробація підтвердила ефективність розробленої методики і засвідчила:

- концептуальний аналіз є засобом формування комунікативної україномовної компетенції, а отже – і мовної особистості;
- робота з художнім концептом відповідає сучасним підходам (компетентнісному, текстотворчому, лінгвоукраїнознавчому, соціокультурному, проблемному, особистісному, функційно-стилістичному, інтегративному);
- безпосередній зв'язок концептуального аналізу з формуванням соціокультурного і мовленнєвого компонентами КК;
- концептуальна методика сприяє переходу від фрагментарних знань до цілісного та ціннісного сприйняття дійсності, формує мовну картину світу особистості.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження шляхів формування комунікативної компетенції як складової мовної особистості за допомогою художніх

концептів, концептуального аналізу, укладання дидактичних матеріалів для використання у школах різних типів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г.Азимов, А.Н.Щукин. – М. : Издательство ИКАР, 2010. – 448с.
2. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство.- 2001. – №5. – С.48–63.
3. Буракова О.М. Концепт как средство выявления национального своеобразия // Материалы Международной научно-практической конференции "Иноязычное образование: лингвистический и методический аспекты.-Барановичи: БарГУ, 2007. – С.16–19.
4. Колесов В.В. Язык и ментальность. – С.-Пб., 2004. – С.73–79.
5. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі / Л.Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2009. – 607с.
6. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – 2000. – №4. – С.41–46.
7. Мишати́на Н.Л. Развитие речи на основе концептуального анализа слова // РЯШ. – 2006. – №6. – С.19–23.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.- Полтава : Довкілля – Київ, 2006. – 716с.
9. Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання // УМЛШ, 2013. – № 1.

Лещенко А.П., Груба Т.Л.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТА ЯК СРЕДСТВО ФОРМУВАННЯ ЯЗЫКОВОЇ ЛИЧНОСТІ УЧАЩИХСЯ СРЕДНІХ КЛАССІВ

Стаття посвячена определению возможностей использования концептуального анализа текста на уроках украинского языка. Авторы на основе анализа научной литературы, программных документов и экспериментальной деятельности очерчивают основные составляющие концептуального анализа, описывают методику его проведения.

Ключевые слова: концепт, концептуальный анализ, лингвокультурема, лингвокультурологический анализ, языковая личность.

Leshchenko G.P., Gruba T.L.

CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE TEXT AS MEANS OF LINGUISTIC PERSONALITY FORMATION AMONG THE MIDDLE CLASS PUPILS

The article is devoted to defining the possibilities of using conceptual analysis of text on Ukrainian language lessons. Based on the analysis of scientific literature, curriculum documents and experimental activities the authors define the basic components of conceptual analysis, describe the method of its implementation.

Key words: concept, conceptual analysis, lingual culturema, cultural-linguistic analysis, language identity.

УДК 372.3:481

Мельничук Ю.Ю.

РОЛЬ СТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано значення роботи над стилістикою у початковій школі та подано методичні рекомендації щодо формування стилістичних умінь як важливої складової комунікативної компетентності молодших школярів.

Ключові слова: стилістичні вміння, комунікативна компетентність, функційно-стилістичний підхід, комунікативно-діяльнісний підхід, молодші школярі.